

**BUHARA'DAN KONYA'YA İRFAN MİRASI ve
XIII. YY. MEDENİYET MERKEZİ KONYA**

(I)

Koordinatör : Konya Büyükşehir Belediyesi
Dr. Mücahit Sami KÜÇÜKTIĞLI Kültür Yayınları: **401**

Editör :
Prof. Dr. Dilaver GÜRER ISBN: **968-605-389-344-8**
Doç Dr. Murat ŞİMŞEK

Yapım:
Yayın Takip: **Konya Kültür A.Ş.**
Eshabil YILDIZ
Derya KARAKAYA

Baskı: **Erman Ofset Mat.
San. Tic. Ltd. Sti.**
Büsün San. Sit. Özlem Cad.
No.33/G
Karatay/KONYA
Tel: **332 342 01 55**
Sertifika No: **15409**

**Haziran
2020**

XIII. ASIRDA İMAM MATÜRİDÎ DÜŞÜNÇESİNİN ORTADOĞU VE ANADOLU'DA TESİRİ

Doç. Dr. Recep TUZCU*

1.GİRİŞ

On üçüncü asırda Anadolu ve Orta doğuda Matürîdî düşüncenin tesirine – özellikle Hanefî âlimlerden Tahavî akâidine yapılan şerhlerden Menkubers b. Yalınkılıç'ın *en-Nûr'ul-lâmî* adlı eseri çerçevesinde – yer vermek istiyoruz. Bu müellifin ve eserinin tanıtılması ile Matürîdî düşüncenin özellikle horasan erenleri mutasavvıfları tarafından Matürîdî geleneğın ne derece Anadolu'ya taşındığı da ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan öncelikle Menkubers ve eseri üzerinde durulması gerekmektedir.

Türkler İslamiyet'e girdikten sonra itikat, ibadet ve sosyal ilişkiler konusundaki düşünce ve eylemlerini İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin düşünce sistemine göre düzenlemişlerdir. Hicrî dördüncü asırda İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinde üç önder ortaya çıkmıştır. Bunlar Mısır'da Tahavî (ö. 321/933), Irak'ta Eş'arî (ö. 324/936) ve Orta Asya'da Mâtürîdî (ö. 333/944)'dir. Bu âlimlerin akla ve vahye yönelik sistemli bakış açıları ile kendi dönemlerindeki fikrî ve dinî düşüncelerde ortaya çıkan problemleri halletmeye çalıştılar. Bu âlimlerden İmam Mâtürîdî sadece Türk kültür muhitinin yetiştirdiği büyük bir bilgin olarak kalmamış, IV/X. yüzyılda başlayarak günümüze kadar Türk toplumlarının inanç sistemine damgasını vuran bir kimse olmuştur. Mâtürîdîlik, başlangıçta Horasan ve Maverâünnehir olmak üzere, daha sonra Malezya, Endonezya, Kafkaslar, Rusya,

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Hadis Bilim Dalı recep.tuzcu@selcuk.edu.tr. 0342 2234956/0 537 4863627

Türkiye, Ortadoğu ve diğer ülkelerde yayılmıştır. Başlangıçta Semerkant Hanefi Uleması olarak zikredilen bu düşünce sistemi, daha sonra Mâtürîdîlik olarak zikredilmeye başlamıştır.

Menkubers b. Yalınkılıç et-Türkî, Mâtürîdî dönemi Semerkant âlimlerine ve ilmi sahada yetkinliklerine şöyle işaret etmektedir: “Ebû Hanife’nin fıkıh ve kelama ait görüşlerinin Semerkant’taki temsilcilerinin başında eş-Şeyh Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. es-Sabih el- Cürçânî’yi zikretmekte ve onun İmam Muhammed’in öğrencisi *Kitabu’l-furuk ve’t-temyiz*, *Kitabu’t-tevbe* ve diğer eserlerin müellifi Ebû Süleyman el-Cürçânî’nin öğrencisi olduğunu haber vermektedir. Nesebi Hazrecin reisi Sa’d b. Ubâde el-Ensârî’ye ulaşan eş-Şeyh Ebû Nasr Ahmed b. el-Abbas el-Iyâzî olup usul ve fûru ilminin imamı kabul edilmektedir. O Nasr b. Ahmed b. Esed b. Sâ mân el-Kebîr döneminde Türk diyarında şehit edildi. Onun tasnif ettiği eserde Allah’ın sıfatları konusunda Mutezileye verdiği cevaplarında ilmi derinliğini görülür. el-Iyâzî şehit olduğunda Ebu’l-Mansur el-Mâtürîdî ve eş-Şeyh el-Hâkim es-Semerkandî gibi yerini dolduracak kırk öğrencisini geride bıraktı. Onun vefatından sonra iki oğlu Ebû Ahmed el-Iyâzî ve Ebû Bekr el-Iyâzî ders halkasına başkanlık etti. Ebu’l-Hasf el-Iclî el-Buhârî, Maverâünnehir’ini başlangıcında Ebû Hanife’nin takipçileri arasında Ebâ Ahmed el-Iyâzî ve eş-Şeyh Ebi’l-Kasım el-Kâsım’dır.¹ Mâtürîdî’nin İslam düşüncesinin gelişmesinde önemli rolü olmuş, hem İslam itikadına, hem de İslam fikhına önemli katkısı olmuştur. Mâtürîdî’nin yıldızı Samanilerin yönetimlerinin güçlü olduğu döneminde parladı. Samaniler 261–389/874–999 yılları arasında İran’ın bütününe hâkim olmuşlardı. İlim ve edebiyat adamlarını himaye ettikleri için, ülkeleri ilmî çalışmalar adına iyi bir zemin teşkil ediyordu.²

Mâtürîdî, İmam ismini almaya lâyık Hâkim es-Semerkandî (340/951), Ebû’l-Hasen er-Rustugfenî (ö. 345/956), Ebû’l-Leys el-Buhârî (ö. 4/10. asrın ikinci yarısı), Ebû Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî (ö. 390/999) gibi büyük âlimleri de yetiştirmiştir. İmamları Mâtürîdî’ye büyük bir sevgi ve saygı ile bağlı olan bu âlimler, İmamlarının görüşlerini kuvvetlendirerek izah etmiş ve yaymaya

¹ Menkubers b. Yalınkılıç en-Nasrî, *en-Nuru’l-lâmî ve burhânu’s-satî fî şerh-i akâidi’t-Tahâvî*, Şehid Ali Paşa Ktp., Nu: 1736, İst. tar: 648, 113 b-114a.

² Emin, Ahmed, *Zuhru’l-İslâm*, Kahire 1962, c. I, s. 260.

çalışmışlardır. V/XI. asrın ikinci yarısından sonra mezhep haline gelen Mâtürîdîlik, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin öğrencileri ve özellikle Ebû'l- Muîn en-Neseî (ö. 508/1115) tarafından sistemli hale getirilmiş olup, daha sonra İslam dünyasının pek çok bölgesine yayılmıştır. Bu konuda Tahavî'nin şerhleri ile Ortadoğu'da ve bu şerhlerin Anadolu'da medreselerde okutulması da Anadolu'da yayıldığı görülmektedir. Bu sebeple kısaca Ebû Cafer et-Tahavî akaidi ve onun üzerine yazılmış şerhleri tanıtmak gerekir.

1. Ebû Cafer et-Tahavî (ö. 321/933)

Et-Tahavî'nin *el-Akîde (Beyanu'l-Ehl-i Sünne ve'l-Cem'a)* adlı eseri Hanefilerin kelamî görüşlerinin yaygınlaşması açısından en önemli eser olduğu söylenebilir. İsminden de anlaşılacağı gibi et-Tahavî bu kitabında Ehl'i-Sünnet akidesini açıklamayı amaç edinmiştir. Küçük bir risale olarak yazdığı bu eserinde gayet veciz bir ifade ve güzel bir üslupla meseleleri ele almıştır. Eserine, Ehl'i-Sünnet inancını, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in mezhebine göre açıklayacağını belirterek başlamış, Müşebbihe, Cehmiyye, Kaderiyye vb. sapkın mezheplerden İslam itikadının korunmasını niyaz ederek eserini tamamlamıştır.¹ et-Tahavî'nin bu eserinin ve şerhlerinin çeşitli Anadolu kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca eser pek çok Hanefî âlim tarafından şerh edilmiştir. Bunlardan birisi de Necmuddîn Menkubers Yalınkılıç et-Türkî (ö.652/1254)'nin *en- Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sati' fi şerh-i akaidi't-Tahavî* adlı şerhidir. Menkubers'in mezkur çalışmada Tahavî'nin Akaidine yazılan bu şerhin de Mâtürîdî'den ve Neseî'den alıntılara sıkça müracaat ettiği görülmektedir.

2. Anadolu Medreselerinde Hanefî-Matürîdîler

Neseî'nin usul-i fıkha dair *Menâr'ul Envâr* isimli eserinin Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulması bir tarafa, Kelam'la ilgili telif ettiği *Tabsîrâtü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn ve'l-Usul (el-Ûmde'nin)*, kendi şerhi hariç bütün şârihlerinin Anadolu'dan oluşu dikkat çekicidir. Bunlar arasında Ekmeleddin el-Baberti (Bayburtlu) (ö.786/1384), Niksarî (Niksarlı), Ahmed b. Oğuzdanışmend el-Akşehir'i (Akşehir'li) gibi âlimler örnek olarak gösterilebilir. Diğer Hanefî-

¹ Et-Tahavî, Ebû Cafer, *el-Akide*, Thk. Muhammed Nasıruddîn el-Elbanî, 1394, s. 3, 47-48.

Mâtürîdî kelam ve fıkıh âlimleri ve eserleri; Sadru's- Şeri'a (747 /1346); *Ta'dilu'l-Ulûm*, İbnu'l-Hümâm (861/1457); *el-Müsâyere* ve Hızır Bey (863/1458) *el-Kasîdet'n-Nûniye fi'l-Akâid* diğer Hanefî-Mâtürîdî kelam ve fıkıh âlimleri ve eserleri olarak söylenebilir. Bu âlimlerin gayretleriyle zirveye ulaşan kelam ilminin, VIII/XIV. asırdan itibaren duraklama dönemine girdiği kabul edilir. Alparslan, İmamı Azam'ın Bağdat'taki türbe ve camiinin tamiri ile bir Hanefî medresesi tesisine Ebû Said Muhammed b. Mansûr Şeref el-Mülk el-Harezmî'yi memur etmişti. Türkler Hanefiliği o kadar kuvvetli bir kanaat ile kabul etmişlerdi ki, esasen Türk milletinin içtimai vicdanından doğan bu temayül, bir taraftan Müslümanlar arasındaki ayrılığın ve Rafizilik ve Mutezilenin umumileşmesine engel olmaktaydı. Diğer taraftan yine bunun tabii bir neticesi olarak Türk çevrelerinde gelişen tasavvufî fikirlerde şer'i esaslara derin ve samimi bir uyma görülmekteydi.¹

Selçuklu Sultanlarının genel anlamda Sünniliği özelde ise Hanefiliği Mu'tezilî akidelere karşı koruduğunu söyleyebiliriz. Anadolu'da Selçuklular tarafından kurulan medreseler genellikle on iki ve on üçüncü yüzyıllarla kurulmuştur. Bazı yazarlara göre, Selçukluların daha önce ve de özellikle on ikinci yüzyılda Anadolu'da medrese yaptırılmalarının en önemli sebebi Haçlı seferleridir. Sürekli olarak sefer halinde olan Selçuklular imar işleriyle pek ilgilenememişler çünkü buna vakit ayıramamışlardır. Anadolu'da on ikinci yüzyılda yapılan medreselerin bir kısmı, Selçuklular Haçlı seferiyle uğraşırken, nispeten daha rahat bir konumda olan Danişmentler tarafından kurulmuştur.²

Anadolu Selçukluları ve Beylikler devrinde, Anadolu'daki Türk hükümdarları ve devlet adamları ilmi ve ilmî faaliyetleri teşvik etmiş, ayrıca aralarında bizzat ilimle uğraşanlar olmuştur. XII. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Kılıç Aslan devrinde devletin müesseseleri yerine oturmuş ve ilmî müesseseler yaygın hale gelmeye başlamıştır.³ Hanefî-Mâtürîdî anlayışın Anadolu'ya girip yerleşmesinin önemli bir ayağı da medreselerdir. Bağdat'ta kurulan Mustansiriyye medreseleri ile aynı dönemde Selçuklular Anadolu'nun çeşitli illerinde medreseler kurmuşlardır.

¹ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 18 vd.

² Kaya, Esin, "Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, c.7, s. 542.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, s. 229.

Selçuklulardan bir asır sonra Osmanlılar zamanında da hız kesmeden medrese inşa etme faaliyetleri devam etmiştir.¹

Anadolu Selçukluları hâkimiyetleri altına aldıkları toprakların neredeyse tamamında medreseler inşa etmişlerdir. Anadolu'da en eski ünlü medreseler on ikinci yüzyılın ortalarında Danişmend'li Yagıbasan tarafından Niksar'da 552/1157'de yaptırılan Yagıbasan medresesi ile yine aynı yüzyılın sonlarında Konya'da Altun-Aba tarafından 598/1202'da yaptırılan Altun Aba Medresesidir.²

Medreselerin tamamına yakını XIII. Yüzyılda inşa edilmiştir. Bu medreseler; Hisarardı Medresesi (Afyon XIII. yy.), Halkalı Medrese (Akşehir 1250), Atabey Armağan Medresesi (Antalya 1239), Mübarizeddin Ertokus Medresesi (Isparta 1224), Kalehisar Medresesi (Çorum XIII. yy.), Çifte Medresesi (Kayseri 1205), Hacı Kılıç Medresesi (Kayseri 1249), Hunat Hatun Medresesi (Kayseri 1237), Sahibiye Medresesi (Kayseri 1267), Seraceddin Medresesi (Kayseri 1238), Nureddin Caca Bey Medresesi (Kırşehir 1272), Sırçalı Medresesi (Konya 1242), Seyfiye Medresesi (Konya 1235), Hatuniye Medresesi (Konya 1213), Karatay Medresesi (Konya 1251), Küçük Karatay Medresesi (Konya 1248), İnce Minareli Medrese (Konya 1260), Alâeddin Medresesi (Sinop 1262), Buruciye Medresesi (Sivas 1271) Gök Medrese (Sivas 1271).³

Anadolu Selçuklu Türkleri Hanefî mezhebini benimsedikleri için vakfiyelerinde müderrislerin, genelde bu mezhepten olmaları şartını koymuşlardır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ve I. Alaaddin Keykubat'ın hanımı Mahperi Hatunun Kayseri'de yaptırdığı Handi Hatun Medresesi buna örnektir. Şeyh İbrahim Tennurî'nin burada müderris iken medresenin Hanefî ulemasına ait olduğuna şartına muttali olduktan sonra kendisinin Şafi olması sebebiyle buradan ayrılmasına bakarak, medresede Hanefî mezhebinden olan müderrislerin ders vermesinin vakfiyede şart koşulduğu anlaşılmaktadır.⁴

¹ Öymen, Hıfzırahman Rasit, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri", *AÜİFD*, Ankara 1964, c. XII, s. 40.

² Turan, Osman, *Semseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı, Belleten*, c. XI/42, Ankara, 1947, s. 200.

³ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, c. I, Ankara 1969, s. 5 vd.; Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l Hadislerin Yeri*, Ankara 1997, s. 15-16 vd., Çelebi, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, trc. Ali Yardım, İzmir 1974, s. 357-358.

⁴ Baltacı, Cahit, *XV-XVI Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s.248.

II. Rükneddin Süleyman Şah devrinde (1196–1204), Konya’da, Şemseddin Altun Aba tarafından yaptırılan, İplikçi medresesi olarak da bilinen Altun Aba medresesinin vakfiyesinde, müderrislerin Hanefi mezhebine mensup olması, talebelerin ise Hanefi ve Şafi mezhepleri dışında bulunmaması şartı konulmuştur.¹ Selçuklu devlet adamlarının Hanefi âlimlere değer vermekle birlikte diğer mezhep âlimlerine sağladıkları serbest düşünme ortamı birçok âlimin, onların topraklarında yerleşmelerini sağlamıştır. Melikşah, kendisini ziyaret etmeyen bilgin Sandalı’ye bunun nedenini sorunca şu cevabı almıştır; “Sizin, hükümdarların en iyisi olmanız ve benim de âlimlerin en kötüsü olmamam için ziyaretinize gelmiyorum. Çünkü en iyi hükümdar, âlimleri ziyaret eden, en kötü âlim de hükümdarın ziyaretine koşandır.”²

İbn Batuta, Konya’ya vardığında şehrin kadısı İbn Kemal Şah’ın zaviyesinde misafir olduğunu belirtiyor. Aynı şekilde bu zatın ahilerden olduğunu ve zaviyesinin de en büyük zaviyelerden biri olduğunu söylüyor. 13. asrın sonu ve 14. asrın başından itibaren Anadolu’nun birçok yerinde, tahsilini civar ülkelerde tamamlayan çok sayıda Hanefi âlim kadılık görevini üstlenmeye başlamıştır. XIII. yüzyılda Selçuklu toprakları birçok tasavvuf büyüğüne yurt olmuştur. Bu zatlar buldukları bölgelerin tasavvuf anlayışlarını Anadolu’ya taşımışlardır. Bunlar genel olarak dönemin ilim merkezi olan şehirlerini tercih etmişler, sürekli veya belli bir süre buralarda ikamet etmişlerdir. Bunlardan önde gelenleri; Evhadüddîn Kirmânî (ö. 634/1237), Mevlana Celaleddîn Rumî (ö. 671/1273), Şeyh Necmeddîn Daye (ö.654/1256), Ahi Evran (ö. 659/1261), Sadreddîn Konevî (ö. 673/1275), Fahreddîn Irakî (ö. 682/1283), Müeyyedü’-d-Dîn el-Cendî (ö. 691/1292), Sadüddîn Ferganî (ö. 699/1300), Baba İlyas (ö. 637/1240), Hacı Bektaş-ı Veli (ö.668/1270) gibi şeyh ve dervişlerin halk üzerinde önemli derecede nüfuzu olmuştur.³

Özellikle Mevlâna Celaleddîn Rumî, Ahi Evran, Baba İlyas ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi toplum nezdinde kabul gören âriflerin Anadolu halkının düşünce yapısı üzerinde önemli etkisi olmuştur. Mevlâna, Selçuklu başkenti Konya’da halkı bir amaç etrafında topladı. Baba İlyas ve Hacı Bektaş göçebe Türk topluluklarının

¹ Turan, Osman, *Semseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı*, Belleten, XI/42, Ankara,1947, s. 202.

² Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye Kadar)*, Ankara, 1982, s. 36.

³ Bardakçı, M. Necmeddin, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Türkler*, edt. Hasan Celal Güzel, 2017, c. 5, s.452.

arasına girip onların milli duygularını kamçılıyarak Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün, Bizans ve İran etkileri altında eriyip gitmesini önledi. Kırşehir’de yerleşen Ahi Evran ise Orta Asya’dan gelen Türk sanatkarlarının bir ahlak ve sanat etrafında birleşmesini sağlayan “Ahilik” müessesini oluşturdu. Önemli bir mutasavvıf olan Hoca Yusuf el- Hemedanî’nin, Nizamiye medresesinde Şafii âlim Şîrâzî’den fıkıh öğrenmesine rağmen, kendisinin İmam-ı Azama bağlı, taassup derecesinde Hanefî mezhebi mensubu olduğu bilinmektedir.¹

Hanefî-Mâtürîdî âlimler ilk dönemlerden başlamak kaydıyla Selçukluların son dönemlerine kadar ve daha sonra da hiç durmadan yoğun bir Hanefilik-Mâtürîdîlik propagandasında bulunmuşlar, karşısındaki rakipleri ilmen susturmak suretiyle halkı tesirleri altına almışlardır. Bu fakih kalamcı âlimlere bir de bölgede dinî faaliyette bulunan Sünnî mutasavvıf ve sûfiler eklendiğinde, gerek yerleşik halkın gerekse göçebe Türkmen topluluklarının ne kadar yoğun bir propaganda arasında kaldığı anlaşılabilir olacaktır. Orta Asya’nın belirttiğimiz ölçüde yoğun Hanefî-Mâtürîdî propagandalara maruz kalmasının elbette Anadolu’nun İslamlaşmasında bir etkisi olacaktır. Zira Anadolu’yu İslam’la tanıştıran ve İslam dininin önemli bir merkezi haline getiren insanların hemen tamamı bu coğrafyadan gelmiştir. Osman Turan’ın da belirttiği gibi, Selçuklu dönemi vakfiyelerinde müderrislerin şeriat, hadis, tefsir, usul ve fûru gibi ilimlerde liyakatli olması şartı, medreselerde okutulan ilimleri göstermesi bakımından bize bir fikir vermektedir.² Bu bilgiler de göstermektedir ki Hanefî-Mâtürîdî metinlerin bu medreselerde okutulduğu anlaşılabilir.

3. Menkubers b. Yalnkılıç Abdullah et-Türkî (ö.652/1254)

Menkubers b. Yalnkılıç Abdullah et-Türkî (ö.652/1254) Abbasi halifelerinden Nâsır’ın (575–622) kölelerindedir. “Necmuddîn” ve “Ebu Şucâ” lakaplarını almış olan Menkubers, tam adı Ebû Şuca’, Necmeddîn, en-Nasırî, Menkubers b. Yalnkılıç Abdullah et-Türkî olup kelim ve fıkıh alanlarında ilim sahibi bir âlimdir. Menkubers Bagdat’ta yaşayan ve burada vefat eden Hanefî âlimlerdendir. el-Kureşî, Menkubers hakkında şu bilgileri vermektedir: “O, usûl ve fıkıha vâkıf iyi bir alim olmakla beraber başına sarık sarmaz, sırtına asker elbisesi giyer ve askere

¹ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991, s. 66.

² Turan, Osman, *Selçuklu Devri Vakfiyeleri*, Belleten, XII/45, Ankara 1948, s. 74.

mahsus olan serpuş¹ takardı. Abbasi halifesi Mustansır (623-640), başına sarık sarması şartıyla kendisine Bağdat kadı'l-kudâtlığını teklif etmiş, o ise giymekte olduğu asker elbisesini sırtından çıkarmamak ve başına sarık sarmamak için görevi kabul etmemiştir". Menkubers *Tahavî Akidesi* üzerine yazdığı şerhi; en-*Nûrul-Lami'*, adlı eserini Vezir Nasır Lidinillah'ın isteği üzerine asrın gençlerine, Yunan felsefesine karşı İslam felsefesini öğretmek için kaleme almıştır. İnanç, *Nûrul-Lami'*nin, aynı sebeple kaleme alınan çok sayıdaki eserlerden sadece bir tanesi olduğunu belirtiyor. Menkubers'in en-*Nûru'l-Lami'* adlı eseri Anadolu'ya yakın bir coğrafya olan Bağdat'ta kaleme alınmıştır. Bu eserin Anadolu kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.² Bağdat'ta yaşamış Mâtürîdî kelimci Menkubers, Mâtürîdî fikirlerin Anadolu'ya ve civar beldelere taşınmasında önemli rol oynamış bir eserdir.³ Bu eserin muhtevasında İmam Mâtürîdî'ye ait görüşlere sıkça atıf yapılmaktadır.⁴

Menkubers, imanın esaslarını sıralarken Ebû Hanife'nin *el-Âlim ve'l-Müteallim* adlı eserini referans almakta ve daha sonra "İmamul-Hüdâ Mâtürîdî ve onun yolundan gidenler" ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Mâtürîdîlik artık bu yıllarda sistemli bir ekol olarak kendini Bağdat gibi ilim merkezlerinde kabul ettirmiştir.⁵ Menkubers (ö.652/1254), et-*Tahavî Akâidi*'ne yazdığı şerhte birçok konuda Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin eserleri⁶ yanında Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin (ö. 508/1114), *Tabsırâtü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn ve'l-Usul (el-Umde)*⁷, Hakîm es-Semerkandî (ö. 343/953); *es-Sevâdu'l-A'zam*, Siracêddîn el-Usî (ö. 575/1179); *el-Emâlî*, es-Sâbunî (ö. 580/1184); *el-Bidâye fi Usûli'd-Din* gibi Mâtürîdîyye Akaidine ait eserlerine de yer vermiştir.⁸ Bunlar içinde Ebû'l-Berekât en-Neseffî, Mâtürîdî düşüncenin Maverâünnehir'den batıya doğru yayılmasında

¹ Tülbent sarılmış kenarsız Horasan Türkmen borkü. Bkz. Esin Emel, "Börk" , *DİA*, Ankara: TDV, 1992, c. VI, s. 328.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, Köprülü Ktp., Nu: 861 ve Nu: 848, İst. tar: 648; Ayasofya Ktp., Nu: 2311; Yeni Cami Ktp., Nu: 760/1; Laleli Ktp., Nu: 2318 ve Nu: 2320.

³ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s. 18 a.

⁴ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s.264; İnanç, M. Cevdet, *Zeyl Ala Fasıl (el-Ahiyyetu'l-Feteyan) et-Turkiyye Fi Kitabi'r-Rihle İbn Batuta*, İstanbul, 1932, s. 71.

⁵ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s. 28 b.

⁶ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 3a, 10a, 17a, 18b, 118b.vd.

⁷ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 3a, 5a, 16a, 91a. vd.

⁸ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s. 20 a, 28b, 37 b, 69 b, vd.

önemli pay sahibidir. Çünkü Neseî eserinde, İmam Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inden bol miktarda alıntı yapmıştır.¹

Menkubers Seyfulhak'tan nakille aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır: “Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Eslem b. Mesleme b. Abdullah b. Mugire b. Amr b. Hadır el-Ezîdî hicrî 268 yılında Rebiulevvel ayında vefat eden Nasr b. Ahmed el-Kebîr döneminde Semerkant kadısıydı. Bu dönem âlimlerinden Ebû Bekir b. Muhammed b. el-Yeman es-Semekandî'nin *Kitabu meâlimüddin ve Kitâbul-i'tisam* ve bunun dışında kelama dair *Kitabü'r-red alel Kerrâmiyye* adlı kitapların müellifidir. Kelam ilmindeki derinliği ise ehince malumdur. Bununla beraber Cümelüddin adlı eserin sahibinin arkadaşı ve fakih olan Ebû Seleme Muhammed b. Muhammed, Ebû Ahmed el-İyâzî'den fıkıh ve kelama dair konularda görüşlerinin tahrir ettiği bir eseri vardır. *Kitabu İrşadu'l-Mühtedin, Kitabu'z zevâid ve 'l-fevâid fi'l-esnafi'l-ilim* adlı eserin sahibi Eş-Şeyh Ebu'l-Hasen er-Rüstagfenî de bu dönemde yaşamıştır. Seyfulhak “bu dönemde bu kadar âlim olmasaydı, sadece bütün ilimlerde derinleşmiş İmam Ebul Mansur (Mâtürîdî) olsaydı yeterli olurdu” demektedir.²

Sonuç olarak, Menkubers'in Neseî'nin *Tebîratü'edille* ve İmam Mâtürîdî'nin *Tevîlâtü'l-Kur'an* ve *Kitabu't-Tevhîd*'inden istifade ettiği gibi Semekand hanefî âlimlerinin eserlerinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır.

I. İMAM MATÜRİDÎ DÜŞÜNÇESİNİN ORTADOĞU VE ANADOLUDA TESİRİ

Menkubers'in eseri en-*Nûrul-Lâmi*' adlı eserinde İmam Mâtürîdî'nin *et-Tevîlât*³ ve Ebu'l-Muin en-Neseî de *Usul*'ünden alıntılar yapmaktadır.⁴ Neseî “sahih akıl ile vahiy, mütevatir sünnet ve icma ihtilaf etmez. Çünkü vahiy Allah'tan nazil olduğu gibi akıl da insana Allah'ın verdiği temyiz gücüdür. Bu ikisi birbirini

¹ İhsan Timur, *el-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VIII/1 (Bahar 2015), s. 171-191.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 114b; Neseî, *Tebîratü'l-edille*, s. 471.

³ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 3a, 70a, 156a, 90a, 233a. vd.

⁴ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 5b, 16a, 20b, 30b.vd.

destekler ve tenâkuz etmez¹” demektedir. Menkubers, ehl-i hidayete açık ve parlayan bir nur, ehl-i basirete de parlayan bir burhan olsun diye; “*Akaid*” şerhine ilmin tarifi, hakikatlerin ispatı, ilimler, taklit, istidlal ve kesin bilgi gerektiren ilmin tanımı ile başlamıştır.² Eşârî âlimlerinden Ebû Bekir İbnu’t-Tayyib el-Bakillânî bilgi tarifine, “olanı malum olduğu şekilde bilmektir”³ açıklamasına yer veren Menkubers, “Mutezile düşüncedeki Allah’ın ilim sıfatına sahip olması ve insanların da ilim elde etmesiyle bu sıfatın hadis olacağı fikri fasittir” demektedir.⁴ Daha sonra Menkubers, Seyfulhak’tan (Nesefî) ilmin tarifini aktarmakta ve şöyle demektedir: “Zikredilen tariflerde ilmin tarifini bilmeyenler (Eşârî ve Mutezilî uleması) müphem olanı tespiti de ilim tarifine dâhil etmektedir. Hâlbuki ilmin tanımı bilinenin diğerlerinden ayrıldığı sıfatlarıyla temyizidir. Bu sebeple bütün cüzleri tanımlanarak diğerlerinin müşareketi önlenerek elde edilir.”⁵ Menkubers, Ebu’l-Muin en-Nesefî’nin hakikat ve ilmin ispatı konusunda görüşlerini aktarmaktadır. Akılların eşyanın hakikati ve buna dayanan ilmin sabit olduğunu bu konuda şüphe edenlerin kendilerini emir ve nehiyden azade etmek amacı ile eşyanın ve buna bağlı ilmi reddettiklerine yer vermektedir.⁶ Seyfulhak (Nesefî) şayet bunlar varlık alanında olanı bilgi ile tespit edilemeyeceği konusunda inat ederlerse onların azalarını yaralamalı ya da yemek içmekten alıkonulmalı, yardım istediklerinde bunların isteklerinizin acı ve açlığınızın hakikati yok, bu sizin zan ve hayaliniz, aslında siz rahatlık içindesiniz denilmelidir.⁷ Beş duyu; işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma ile zahîr âlemde bilgi elde edilir. Bazı kişiler havassı hâssanın zaruriyi bazı hata ve noksanlıkları sebebi ile ilmi tespit edemeyeceğini dile getirdiler. Nesefî’ye göre ise duyularla algılanan müşahede âlemini idrak etmeye çalıştığı gibi iş karıştığında şüphe edildiğinde her beşerde var olan aklın nazar etme melekesine dönmesi yaratılış gereğidir. Bu aklın bilme yollarından biri olduğuna delildir. Allah bu sebeple insanlara şöyle dedi: “Yeryüzü ve

¹ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 3a; Nesefî, *Tebseratü’l-edille fi usûli’d-dîn* (nşr. Hüseyin Atay) Ankara: DİB Yayınları, 2003, c. I, s. 30.

² Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 3b.

³ Bakillânî, Kadı Ebû Bekr b. et-Tayyib, *Kitabu’t-Temhid*, Mektebetü’ş-Şarkıyye, Beyrut, 1958, s. 3.

⁴ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 4b.

⁵ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 5a.

⁶ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 6a.

⁷ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 7a.

gökyüzündekine bakınız.” Bu varlığa bakan akıldır. Kim aklın yokluğunu ifade ederse, aslında ilmi tespit etmede aklın nazar fiilini yok saymaktadır.¹ Mucize göstermesi sebebiyle yalan ve batıldan masum Allah’ın elçisinin haberi ve muttasıl olarak her devirde ondan yalan söyleme imkânı olmayan bir topluluğun rivayeti kesin ilim ifade eder.² Menkubers akli diğer delilleri anlayan alet olarak tarif etmektedir. Menkubers Hanefî-Matürîdî gelenekten diğer bir âlim Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Kitabu tahdidî Edilleti’ş-Şer*³ adlı eserinde delili aklî ve şerî’ olmak üzere ikiye ayırdığına şunları kaydettiğine yer vermektedir: “Her biri zorunlu ve caiz ilim vermesiyle kendi içinde ikiye ayrılır. Kesin ilim, ismi galibi rey ile binanın banisine işaret ettiği gibi âlemi yaratan, âlemin yaratıldığına işaret etmesi gibi sadece akılların istidlaline dayanan bilgidir. Dini bilgi ise sadece Allah’ın vahyine ve Hz. Peygamber’in sünnetinden öğrenilir.⁴ Dinî delillerin kabulü hususunda aklın nazarı ile nakille haber veren kişi peygamber mi yoksa peygamberlik iddiasında mıdır? Risalet iddiasında gösterdiği mucize midir? Yoksa harika mı? Akılla ayırt etmekle ortaya çıkar. Mucize de ancak aklî delille bilinir. Akıl mucize ile nübüvveti tespit ettiği gibi âlemin hâdis, onu yaratanın Allah olduğunu, Onun birliğini, ezeli olduğunu, ona ibadet etmek gerektiğini akıl anlar. Allah bize işitme ve akli iki delil olarak verdiği konusunda “ve şöyle dediler: Şayet biz işitsek (denileni dinlesek) ve akıl etseydik cehennemlik olmadık” ayetini delil getirmektedir. Bu ayet, haberin yani vahyi ve duyular ile varlık üzerinde nazarın kesin delil olduğuna işaret etmektedir.⁵

1. Tahkiki İman

Menkubers, Ebul Muin en-Nesfi’nin *Usulü*’nde mukallidin imanı konusunda görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “İman tasdiktir” sözü İmam Ebu Hanife’nin kanaatidir. Allah onun ruhunu aziz eylesin. Kitabı *Âlim vel Müteallim*’de de kendi yazısı ile bu ifadeyi zikretmiştir. İmamul Hüda Ebu’l-Mansur el-Matürîdî ve mütekellimin tamamı onun bu görüşünü tercih etmiştir. Tahkiki iman ise, Muhammed (s.a.v.) indirilenin tamamını tasdik etmektir. Bunun içinde Allah’a,

¹ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 9b.

² Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 12a.

³ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 4a, 11b, 94b.

⁴ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 11b.

⁵ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 13b.

meleklerle, kitaplarına, Peygamberlerine, ahiret gününe ve getirdiği şeylerin tamamına iman etmek vardır.¹ Menkubers, “bu sadece tasdik olup başka bir şey değildir” demektedir. İbn Ziyad, Ebû Hanife’den “İman sözdür, amel onun görevidir” dediği nakledilmiştir. Bu konuda Ebu Âlâ Said b. Muhammed yazdığı *Kitabul-İ’tikat*’ta şöyle dedi: “İman sözdür” ifadesinden kasıt; dünya ahkâmıdır, ikrarını ortaya koyanları biz bu sebeple mü’minler diye isimlendiririz. Yine bizim imamlarımızdan “iman ikrar ve tasdiktir” sözü nakledildi. Bu da iman ahirette fayda vermesi anlamını taşır. Seyfulhak (en-Neseffî) *Usul*’ünde “şiddet ve işkence anında edilen iman ahirette fayda vermez, yani iman sevabına ulaşmaz ve ondan küfrü gidermez” demektedir. İmam el-Mâtürîdî “...Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda etmez...” (Enam, 158) ayetinin tevilinde “çünkü artık vakit azap vakti olup şahadet âleminden gayb âlemine istidlale etmeye güç yetiremez ve sözü ilim ve marifet ifade etmez”² demektedir. Seyfulhak (en-Neseffî) “İmanın insanı sevaba ulaştırabilmesi için, tasdik, düşünmekle şüpheyi defeden sürekli zihni istidrak meşakkatine katlanması ile akli delille tasdike ulaşması gerekir”, demektedir.³ Bu anlamda Allah’ın zâtı celâli ve rızası için istidrak meşakkatine katlanarak istidlal ile imana ulaşan kişi vadedilen sevaba (cennete) ulaşır. Seyfulhak ayrıca “yıldızları düşünmekle Allah’ın varlığına ulaşanla, risaletin mucizesini akleden ve bildirdikleri teemmülle imana ulaşan imanı arasında da bir fark yoktur” demektedir.⁴ Bununla birlikte Seyfulhak, ayrıca “mukallit Allah’a ve ondan gelen vahye iman ederse de Allah’ın vadine ulaşır”⁵ demektedir.

2.Allah’ın Sıfatları

Menkubers’e göre, haberler ve duyulara dayanan istidlâl yöntemiyle elde edilen nazarî bilgiler arazlar gibi cevherlerin de yaratılmış olduğunu ispatlamaktadır. Menkubers daha sonra ihlâs suresinden hareketle Allah’ın varlığını, birliğini ve kâinatın yaratıcısı olduğunu ayrıntılı olarak ele alır. Bu konulardan sonra Allah’ın

¹ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 17a.

² Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tevilâtü’l-Kur’ân*, Thk. Ertuğrul Boynukalın, Bekir Topaloğlu, Mizan 2006, c. V, s. 264-268.

³ Neseffî, Ebu’l-Muin, *Tebziratü’l-edille fî usûli’-d-dîn* (nşr. Hüseyin Atay) Ankara: DİB Yayınları, 2011, s. 39.

⁴ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 18a; Neseffî, *Tebziratü’l-edille*, s. 40.

⁵ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 18b; Neseffî, *Tebziratü’l-edille*, s. 41.

isim ve sıfatları konusunu ele almaktadır. Konularla ilgili düşüncelerini tamamen İmam Mâtürîdî'nin görüşlerine dayandırmaktadır. Bu bağlamda Allah'ın "kelam" sıfatı üzerinde durur ve İmam Mâtürîdî'nin düşüncesini özetler: "Allah mütekelimdir. Kelam sıfatı Allah'ın zâtı ile kaim ve ezelîdir. Konuşmak, kemal sıfatlarından biri olduğu için her türlü kemal sıfatla muttasıf olan Allah'ın onunla vasıflanması ve kemâlin tersi olan konuşmamak ve dilsizliğin O'ndan nefyedilmesi gerekir. Kelam sıfatı da ilim ve hayat sıfatı gibi Allah'ın zâtıyla kâim ve ezelîdir. Allah'ın kelâmı mahlûk değildir".¹

3.Nübüvvet

Menkubers, Ebû Mansur Mâtürîdî'den naklen Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı ve peygamberlerin mucizeleri konusunda onun görüşlerini şu şekilde aktarıyor: "Allah insanları putlara tapmaktan sakındırıp, kendisine kulluk etmeye yönlendirmek için peygamber göndermiştir. Allah bütün topluluklara peygamber göndermiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayet Hz. Muhammed'in peygamberliğini açık olarak bize bildiriyor."²

II. TASAVVUFA BAKIŞI

Menkubers, tasavvuf hakkında Seyfulhak Ebu'l-Muin en-Nesfi'nin *Tebşiratu'l-Edille*'den³ nakille şöyle demektedir: "Allah'ın fiilî ve zâtî sıfatları hakkındaki düşüncelerinde yani bütün zâtî ve fiilî sıfatları ile ezelî olduğuna inanmaktadır. Bu kanaati, ilmî birikimi ve kerametleri ile halk arasında tanınan birçok mutasavvıf âlim de paylaşılmaktadır. Menkubers sûfilerin Allah'ın sıfatları hakkında Mâtürîdî ile aynı görüşte olduklarını "eş-Şeyh Âlim Ebû Bekr İbn İshâk el-Buhârî el-Kelebâzî de *et-Taarruf* adlı eserinde sûfinin mezhebi ve akidesine ait görüşlerini hakkında aynı bilgiyi vermektedir" diyen Menkubers, Kelebâzi hakkında da şu bilgilere yer vermektedir: "Kelebâzî, nakledilen bilgi konusunda kendisine güvenilen sika ve adil bir kişidir. *et-Taarruf* adlı eserine vakıf oldum. Burada zikredilen kişilerin ârifi evliyânın ileri gelenleri olduğunu gördüm. Onların tevhit ve Allah'ın sıfatları konusunda görüşlerine baktığımda, burhan ve deliller üzerine

¹ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s. 213 a, b. ; Krs. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: TDV Yayınları, 2003, s. 70-73.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, s. 51 b-52 b.; Krs. Mâtürîdî, *Kiatabu't-Tevhîd Tercümesi*, s. 243-244, 254-255.

³ Nesefî, *Tebşiratu'l-edille*, s. 474-475.

doğru bilgi sahibi olduklarını gördüm. Bu da onların vefliklerinin tahkik üzere ve zahir olan kerametlerinin tevhit ve Allah'ın sıfatları hakkında sahih akide üzere olduklarını göstermektedir. Burada bazı bilinenleri zikretmek istiyorum.”¹

1. Matüridî Mutasavvıflar

Menkubers, eş-Şeyh, el-Âlim el-Âdil Ebû Bekr İbn İshâk sûfilerin fiil ve sözleri açısından ilimlerinden ve hallerinin vasıflarından konuşsa, sahabeden sonra bu kişilerin Ali b. Hüseyin, Zeynelabidin, oğlu Muhammed b. Ali el-Bâkır, oğlu Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık, Üveysi'l-Karânî, Hasen b. Hasen el-Basrî olduğunu görürler. Bunlardan sonra da onların bu görüş ve hallerinden bahseden Mâlik b. Dinâr, Abdilvâhid b. Zeyd, İbrâhim b. Edhem, el-Fudayl b. İyad , Dâvud et-Tâî, Sufyan b. es-Saîd es-Sevrî, Ebu'l-Feyz Zunni'l-Mısırî, es-Serî es-Sakafî ve Marufu'l-Kerhi'dir. Bunlardan sonra da Horasan ve cebel (şimdiki adı ile “Türkmenadağı”) erenlerinden Ebû Yezîd Tayfur b. İsâ el-Bestâmî ve Sehl b. Abdillâh el-Tüsterîdir. Bunları takip edenler de işaret ilmini yaygın hale getirenlerden Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd el-Bağdâdî, Ebû Bekr eş-Şiblî, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Abdussamed en-Nurî, tasavvufun lisanı “dili” denilen Ebû Saîd Ahmed b. İsâ el-Harrânî'dir. Abdullâh b. Hubeyk el-Antâkî, Yahya b. Muaz er-Râzî ve Ebu'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkindî ise bu bilgileri derleyen, tasnif ve telif edenlerdir.²

Menkubers, “eş-Şeyh Kelebâzî yukarıda zikrettiği meşhur fazilet sahibi kişilerin isimlerini zikrettikten sonra bu kişilerin ilmî müktesebatlarını, ilmi mevarisle cem ettiklerini; hadis işittiklerini, fıkıh, kelâm, lügat, Kur'an ilimlerini kendilerinde cem ettiklerine yazdıkları kitaplarının işaret ettiğini ifade etmektedir. Sonra eş-Şeyh el-Âdil, tevhit konusundaki görüşlerini açıkladı” demektedir.³

1.1. Allah'ın sıfatları

Menkubers'e göre yukarıda adı zikredilen sûfilerin Yüce Allah'ın, Vâhid, Ehad, Ferd, Samed, Kadîm, Âlim, Kâdir, Hay, Semî', Basîr ve Allah kendini ne ile sıfatlandırdı ise onunla mevsuf olduğunda icma ettiklerini ve Allah'ın sıfatları

¹ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 115b.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 116a.

³ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 116a.

açısından isim ve sıfatları ile ezeli olduğunu zikrettiler. Bu ismi sayılan Sûfi âlimlerinin tamamının görüşü şudur: “Yüce Allah’ın bütün sıfatları İlim, Kudret, Kuvvet, İzzet, Hilm, Hikmet, Kibriya, Ceberût, Hayat, Kadîm, Meşiet, İrade, Kelam gibi hakikat olup mevsuftur. Allah’ın hak etmediği şekilde sonradan olan varlıkların sıfatı ile sıfatlanması veya Bâri’nin sıfatı ile onun yarattığı varlıkların sıfatlanması veya onun el-Musavvir adı ile kulların resim yapanlarının sıfatlanması caiz değildir. Allah ezelden bu yana Hâlik, Bârî, Musavvir, Gafur ve Rahimdir. Aynı şekilde kendisini sıfatlandığı bütün vasıflarla ezelden bu yana İlim, Kudret, Kibriya, Kuvvet, Tekvin, Tasvir, Tahlik ve İrade sıfatlarıyla muttasıftır. Allah’ın Semi’, Basîr, Kâdir, Hâlik, Bâri ve Musavvir sıfatının sabit olması, onun için övgüdür. Ancak Allah’ın yaratmaya mecbur olduğu varsayılacak olursa bu, Onu sonradan yaratılanlara benzetmek olup, bu onun için ihtiyaç ifade ederdi. Bazı nakillerde Kufe’li kadıların tevakkuf ettiklerini nakletmektedir. Kelebâzî, Kûfe’de yetişmiş kadıların, tamamının Ebû Hanife mezhebi üzerine olup hepsi de “Kur’an Allah’ın kelimadır, mahlûk değildir” dediklerini haber vermektedir. Kadı Ebu’l-Âlâ Saîd b. Muhammed *Kitabu’l-i’tikad* adlı kitabında şunları zikretmektedir: “Abdilmelik b. eş-Şevârib Basra’da eski bir sarayı işaret ederek bu evden yetmiş tane Ebû Hanife mezhebine mensup kadı çıktı; hepsi kaderin ispatı ve Allah’ın hayrı da şerri de yarattığı görüşündeydiler. Ebû Hanife ve ashâbı Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasen ve öğrencileri de bu görüşteydi.”¹

1.2.Kelam Sıfatı

Kadı Ebi’l-Alâî Said b. Muhammed *Kitabu’l-itikat* adlı eserinde Hasan b. Ziyad’dan naklen “Davut et-Tâî’nin Hammad b. Ebî Hanife’yi ziyaret ettiği ve: “Ey Ebû İsmail ne zaman bir kelamcı Kur’an hakkında konuşacak olsa babanız Ebû Hanife’nin Allah şöyle dedi şeklinde hitabı aklıma gelir. Ebû Hanife, Allah bize Ku’an’ın kendi kelamı olduğunu öğretti. Kim Allah’ın öğrettiğini alırsa o sağlam bir kulpa yapışmıştır, yapışmayan helak olmuştur” dedi. Hammad, “hayırlı kardeş ne güzel bir şeye işaret ettin Allah seni mükâfatlandırsın” dedi.²

¹ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 116b-117a; Kelebâzî, Muhammed b. Ebî İshak b. İbrahim, *et-Taarruf li ehli’t-tasavvuf*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 24-40.

² Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 145a.

1.3.Selam Sifatına Yorumu

Menkubers, ahirette Allah'ın görüleceğini ve cennetin Dâru's-selam olduğunu ve Allah'ın bir isminin de السلام selam olduğunu haber vermektedir. Birincisi buradan cennetin Allah'ın evi olduğu ve Allah'ın velilerinin evi olduğu anlaşılır. İkincisi ise, cennete girenlerin afetten, noksanlıktan ve zevalden uzak olması anlamına da gelir. Son tahlilde anlamı “selamete erenlerin evi” olur.¹

1.4.Halik/ Yaratıcı Sıfatı

Allah'ın sonradan olan varlıkları yaratma sıfatı ezeli olup diğer sıfatlarında da olduğu gibi değişme ve noksanlık yoktur. Bu konu daha önce de geçtiği gibi Allah'ın kalplerini nurlandırdığı veli kullarının da sözüdür. Ebû Hafs el-Gaznevî de bu “Allah'ın kalplerini nurlandırdığı veli kullarının da sözüdür” kavlından maksat Allah'ın veli kulları Allah'ın yaratma sıfatının da diğer sıfatları gibi ezelde var olduğu konusunda kemal-i yakin ile kalplerini aydınlattığı kişilerdir. Bu Allah'ın nuru için dilediğini hidayet eder ifadesinde de dile getirilmektedir. Kur'an yine muttakilerin hidayet rehberi olduğunu ifade eder. Ancak Kur'an her insana hidayet olmakla birlikte, ancak iman edip tabi olan Kur'an'ın hidayet rehberlik ve yolunu aydınlatmasından istifade eder. Ona delil olur ve basiret sahibi kılar. Buna karşılık Allah'ın onlar için gözleri kör dediği gibi Kur'an inanmayanın aleyhine delil olur.²

1.5.Kader/Hikmet

Menkubers Seyfulhak'ın *Usulü'*nden kader ve hikmetin tarifi konusunda şu bilgileri nakletmektedir: “Kadere ait iki yönü vardır. Kaderin tarifi ‘her şeyin hayır ve şer, iyilik ve kötülük, hikmet ve sefeh kılındığı şekilde, ortaya çıkmasıdır’. Hikmetin tarifi ise ‘bir şeyi olması gereken yere koymak ve her şeye layık olduğu kadar değer vermektir’. Hikmetin gerektirdiği şekilde takdir eden kişi hâkimdir. Bu sebeple Ehl-i hak şöyle demiştir: ‘Halkın küfür fiili sefeh değil, sefih sefeh fiilini kasıtlı yapan kişidir. Hükmü, kötülüğü iyilik olarak elde etmektir. İyi olanı ortaya koymak iyiliktir. Kabih (kötü) olan da kabihtir, hükmü sefeh değildir. Bir şeyin olduğu üzere haber verilmesi doğruluk olması gibidir. Kaderin ikinci yönü

¹ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 159b.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 195a.

gelecekte olacağı, zamanı, mekânı, sevap ve günah olmasının beyanıdır. Bu Ehl-i sünnetin kaderi tarifidir¹”.

1.6.Velayet Makamı ve Nübüvet Makamı

Menkubers Tahavî'den nakille şu bilgileri aktarmaktadır: “Hiçbir veli nebilik makamından üstün değildir. Ayrıca bir nebi bütün velilerden daha üstündür. Onların nakledilen kerametlerine inanırız ve onlardan gelen sahih rivayetleri de kabul ederiz²”.

Menkuber'e göre Kadı Ebû Hafs el-Gaznevî bu sözleri, Tahavî, bazı sûfîlerin “velayet ve mârifet makamların en üstünüdür” sözünü reddetmek için ifade etmiştir. Yine ayrıca bu açıklamada Gulattan olan bazı kişilerin imamlardan birini nebilerin üstünde görmesini reddetme vardır. Çünkü veli, Peygambere gelen şeriata uymak ve ona itaat edecek olması sebebiyle de üstün veya misli olması muhaldir. Hz. Peygamber (sav) risaletiyle makamından düşmeyecek emin dereceye ve masum seviyesine ulaşmıştır. Velîlerin kerametlerine inanır ve sikalardan rivayetlerini kabul ederiz sözüne gelince; el-Gaznevî, velîlerin kerametlerinin hak olduğunu, Mutezile'nin ise kitap ve haberlerin verdiği bilgiye rağmen velîlerin velâyetinin Peygamberlerin mucizesine benzemesiyle iltibas olacağı için reddettiğini haber verdi.³

Menkubers velilerin kerametlerinin hak olduğuna Kur'an'dan örnekler zikretmektedir. Ashabı Kehf üç yüz seneden fazla uyuyarak yemeden içmeden – ki beşer bunlarsız yaşayamaz – diri kalmışlardır. Tabii olarak biraz yıl geçince elbiseleri eskimiş olmalıdır. Tırnakları uzamamış, üç yüz yıldan fazla zamanda gençlikleri gitmemiş bir insan yüz yaşında ihtiyarlar. Bütün bunları kitap haber vermektedir.⁴ Yine Kur'an'da (Süleyman'ın vezirlerinden) ilim sahibi biri ben onu sana bir tarafından diğer tarafına dönmeden getiririm dedi. Belkıs'ın tahtını Süleyman (a.s.) diğer tarafına dönmeden getirdi.⁵ Müfessirler onun Süleyman (a.s.)

¹ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 116b-117a.

² Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 254a.

³ Türkî, *en-Nûru'l-Lâmi*, 254a.

⁴ Kehf 18/16-23.

⁵ Neml 27/40.

ashabından Asaf b. Berhiya olduğunu haber verdiler.¹ Meryem kıssasında “kuru hurma dallarını salla sana yaş hurma düşecek” dendi.² O Peygamber değildi bir siddıkdı. Bu kerametler kitapla sabittir. Menkubers “haberlerde bu kerametler sayılmayacak kadar çoktur” demektedir ve bunlara aşağıdaki şu örneklere yer vermektedir: “Sahihte karanlık gecede iki adam yola çıktı birinin asası yollarını ısttı yürüdüler, ayırım noktasına gelince diğerinin asası yolu ısttı evlerine ulaştılar.³ Hz. Peygamber, Ebu Derda ve Selman Farisî’yi kardeş ilan etti. İki bir kaptan yedikleri esnada kap tesbih etmeye başladı, o ikisi kabın tesbihini ıstterek yemeye devam ettiler.⁴ Yine Mağazi sahipleri haber vermektedir ki Hz. Peygamber dinden dönenlerle savaşmak üzere Bahreyn’e bir ordu gönderdi ve onlara el-Alâ b. el-Hadramiyi komutan tayin etti. Ordusuyla gemi ile iki günlük deniz yolunu; o ordusu ile suyun üstünden atı, devesi ve eşeğiyle yürüyerek geçti.”⁵

Bu örneklere ilaveten Menkubers Ebû Nuaym el-İsfehânî’nin *Delâilü’n-nübüvve* adlı eserinde *Kitabu’l-meğazi* bölümünden şu örneklere de yer vermektedir: “Sa’d b. Ebî Vakkas ordusu ile köpüklü azgın akan Dicle nehri sularına ordusu ile aniden girerek Kisra’nın eyvanına ulaştı. Yine aynı kaynakta Sâriye b. Zenem ve ordusunun müşriklerin baskınından sıkıldıklarında Medine’de olduğu halde Hz. Ömer’in “Ya Sâriye dağa dağa!” sesini duyması ve dağa sığınarak kurtulmalarıdır. Hz. Ömer Cuma günü minberden yürüme beş yüz fersahlık mesafedeki ordusunu keşfetmesi ile yüksek sesle bu şekilde bağırdığı rivayet edilmektedir.⁶ Ebu’l-Muin de evliyanın kerametinin hak olduğunu zikretmektedir. Usul âlimleri Mutezilenin evliyanın mucizesi Allah’ın kulunun fiillerini yaratmadığı ve Allah’ın zâtî ve fiilî sıfatlarının tatil eden/reddeden iddialarını boşa çıkaracağı için kabul etmediklerini haber vermektedirler.⁷

¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, thk. Abdullah b. Muhammed b. Şahate, Beyrut: Daru İhyau’t-Türasi’l-Arabî, 1423, 3:307.

² Müminun 23/20.

³ Buhârî Menakıb 13.

⁴ Mahmud Makdiş, *Nüzhetü’n-Enzar fi Acaibi’t-Tevarih ve’l-Ahbâr*, thk. Ali Zevârî ve Muhammed Mahfuz, Beyrut: Darul-Garbi’l-İslâmî, 1988, c. 2, s. 235.

⁵ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 254b; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Musnef. fi Ahadisi’l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf Hut, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409, c. VI, s. 101.

⁶ Beyhâkî, Ahmed b. el-Hüseyn, *el-İtikadu ve’l-hidayeti ilâ Sebilirreşad alâ mezhebi ehli-selef ve ashabi’l-hadis*, thk. Ahmed Asım el-Katib, Beyrut: Darul afakî’l-Cedide, 1401, c. I, s. 256.

⁷ Türkî, *en-Nûru’l-Lâmi*, 256a.

Menkubers bu konuda nihai olarak Őu açıklamayı yapmaktadır: “Kerametın velî için ispatının Peygamberlerin nübüvveti ile iltibas edeceği/karışacağı iddiası fasittir. Çünkü velîlerin kerameti nübüvmete ait mucizeyi teyit eder. Çünkü peygamberin Őeriatına tabi olmaya çağırmasıyla velînin mucizesi hakikatte Nebî'nin mucizesine dayanır. Kesinlikle Nebî'nin mucizesi ile velînin kerameti arasında fark vardır. Hz. Peygamber (sav) insanlara mucizesi ve kerameti ile bu delil benim peygamber olduğumu delilidir. Velîler keramet iddiasında olmaksızın kerametleri ortaya çıkar ve ne zaman bu iddia ile çıkarlarsa velayet rütbesi düşer ve Münafık olurlar. Bu bilgileri Usul âlimleri ve Ebu'l-Muin en-Nesefî de zikretmektedir.”¹

SONUÇ

Menkubers, Bagdat'ta, yaşadığı XIII. asırda Mâtürîdî düşüncenin tam bir temsilcisi olarak hareket etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi felsefeye karşı İslam düşüncesini korumak, gençlerin zihninin bulanmasını önlemek için kaleme aldığı eseri, Tahavî'nin Şerhi olmakla birlikte, Mâtürîdî düşüncüyü ortaya koyan yeni bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserin Anadolu'da birçok nüshaları bulunması ve Mâtürîdî kelamı ve görüşlerine Őerhinde geniş yer vermesiyle Anadolu ve Ortadoğu'da on üçüncü asırda Mâtürîdî'nin görüşlerinin bölgede yaygın Şekilde bilindiğine işaret etmektedir.

Menkubers, Mâtürîdî mutasavvıf âlimlerin Allah'ın sıfatları, kader, nübüvvet, tahkikî iman, velî ve keramet konularında görüşlerini kabul ettiklerine yer vermekte ve Mâtürîdî görüşleri ile Tahavî akaidini Şerh etmektedir. Sapkın düşünce ve fikirlerden gençleri korumak amacıyla Ehl-i sünnet ulemasının çizgisinde Allah, Peygamber, Kader, Hayır-Şer, Hikmet, Selâm ve Daru'selam gibi kavramları Mutezile, Őia ve diğer görüşleri mukayese ve eleştirerek ele almaktadır.

Mâtürîdî düşünce ile Kelebâzî'nin *et-Taarruf*unu kıyaslayarak, Mâtürîdî düşüncesi ile mutasavvıf düşüncesinin ortak yönlerini ortaya çıkarmıştır. Kendinden önce ve kendi döneminde Mâtürîdî düşüncesinde olan mutasavvıfları da zikretmiştir. Mutasavvıfları, sahabeden sonra gelenler, sahabeden sonra gelenlerin görüşlerini ve hallerini aktaranlar, Türkmendağı Erenleri, işaret ilmini

¹ Nesefî, *Tebşiratü'l-edille*, 474.

yaygın hale getirenler, bilgileri derleyen tasnif ve te'lif edenler olarak dönemlerine ayırmıştır. Bu başlıklar altında kalan ve adını zikrettiği kimselerin ise sadece zühd sahibi kimseler olmadığını hadis, fıkıh, tefsir, kelam vb. ilimleri bilen kimselerin olduğunu ifade ederek, adeta zahiri ilmi elde etmeyenin bätini ilmi elde edemeyeceğini vurgulamıştır.

Menkubers peygamberlerin mucizesi ile velilerin kerameti arasında farkı ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber (sav) insanlara mucizesi ve kerameti ile bu delil benim peygamber olduğumu delilidir der. Velîler keramet iddiasında olmaksızın kerametleri tezâhür eder. Ne zaman bu iddia ile çıkarlarsa velayet rütbesi düşer ve münafık olurlar. Menkubers velayet ve keramete dair Kur'an ve rivayet kaynaklarından örnekler vermektedir.

Sonuç olarak Menkubers on üçüncü asrın tartışma konuları arasında Allah, nübüvvet, kader, hikmet, hayır-şer, nübüvvet, mucize, veli ve keramet konularını Hanefî Matürîdî geleneğe uygun şekilde izah için *en-Nuru'l-Lâmî* adlı eseri yazdığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKYÜZ**, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Baslangıçtan 1982'ye Kadar)*, Ankara 1982.
- BALTACI**, Cahit, *XV-XVI Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BAKILLÂNÎ**, Kadı Ebû Bekr b. et-Tayyib, *Kitabu't-Temhid*, Mektebetü's-Şarkıyye, Beyrut, 1958.
- BARDAKÇI**, M. Necmeddin, "Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar", *Türkler*, Edt. Hasan Celal Güzel, 2017, C.5, S.452.
- BEYHÂKÎ**, Ahmed b. el-Hüseyn, *el-İtikadu ve'l-hidayeti ilâ Sebilirreşad alâ mezhebi ehlisselef ve ashabi'l-hadis*, thk. Ahmed Asım el-Katib, Beyrut: Darul afakı'l-Cedide, 1401.
- ÇELEBÎ**, Ahmed, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Trc. Ali Yardım, İzmir 1974.
- ESİN**, Emel. "Börk", *DİA*, Ankara: TDV, 1992, VI, 328.
- EMİN**, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire 1962.
- GÜL**, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Daru'l Hadislerin Yeri*, Ankara 1997.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Abdullah b. Muhammed, *Musnef, fi Ahadisi'l-Asâr*, thk. Kemal Yusuf Hut, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İHSANOĞLU**, Ekmeleddin, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999.
- İNANÇ**, M. Cevdet, *Zeyl Ala Fasl (el-Ahiyyetu'l-Feteyan) et-Turkiyye Fi Kitabi'r-Rihle İbn Batuta*, İstanbul 1932.
- KELEBAZÎ**, Muhammed b. Ebî İshak b. İbrahim, *et-Taarruf li ehli't-tasavvuf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- KÖPRÜLÜ**, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991
- ZÜRKANÎ**, Muhammed b. Abdilbaki, b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkani alel-Muvata*, Daru'l-kütübi'l-ilmıyye, Beyrut, 1411.
- KÖYMEN**, Hıfzırahman Rasit, "İslamiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri", *AÜİFD*, Ankara 1964.

KUR'AN, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969.

Makdiş, Mahmud. *Nüzhetü'n-Enzar fî Acaibi't-Tevarih ve'l-Ahbâr*. thk. Ali Zevârî ve Muhammed Mahfuz, Beyrut: Darul-Garbi'l-İslâmî, 1988.

MÂTÜRÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, Thk. Ertuğrul Boynukalın, Bekir Topaloğlu, Mizan, 2006.

- *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. BekirTopaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara: TDV Yayınları 2003.

MUKÂTİL, İbn Süleymân. *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*. thk. Abdullah b. Muhammed b. Şahate. Beyrut: Daru İhyau't-Türasi'l-Arabî, 1423.

NESEFÎ, Ebu'l-Muin, *Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn* (nşr. Hüseyin Atay) Ankara: DİB Yayınları 2011.

TAHAVÎ, Ebû Cafer, *el-Akide*, Thk. Muhammed Nasıruddîn el- Elbanî, 1394.

TİMUR, İhsan, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VIII/1 (Bahar 2015), ss. 171-191.

TURAN, Osman, *Semseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı*, Belleten, XI/42, Ankara 1947.

TURAN, Osman, *Selçuklu Devri Vakfiyeleri*, Belleten, XII/45, Ankara 1948.

TÜRKÎ, Ebû Suca' en-Nasırı, Menkubers Necmuddîn b. Yalınkılıç Abdullah, *en-Nuru'l-Lami'-ve'l-Burhûnu's-Sati'fi şerhi Akaidi't-Tahâvî*, Köprülü Ktp., Nu: 861 ve Nu: 848, ist. tar: 648; Ayasofya Ktp., Nu: 2311; Yeni Cami Ktp., Nu: 760/1; Laleli Ktp., Nu: 2318 ve Nu: 2320.